

KATİP ÇELEBİ (1609-1657)

Şubat 1609'da İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mustafa'dır. Doğu'da Hacı Halife, Batı'da ise Hacı Kalfa adıyla da tanınır. 17. yüzyılın en önemli coğrafya bilginlerinden biri olarak kabul edilir. Babası Abdullah Enderun'da yetişmiş, silahtarlık göreviyle saraydan ayrılmıştı. 14 yaşına kadar özel eğitim gören Kâtip Çelebi, 1623'te Anadolu Muhasebesi Kalemî'ne girdi. IV. Murat Dönemi'nde (1624-1640) girişilen Doğu Seferlerine kâtip olarak katıldı. 1624 yılında babasıyla birlikte Tercan, bir sene sonra da Bağdat Seferi'ne çıktı. Dönüşte babası bir müddet Diyarbakır'da kaldı. 1627-1628'de Erzurum kuşatmasına katıldıktan sonra İstanbul'a geldi ve yaklaşık iki yıl, Bağdat Seferi'ne katılana kadar, Kâdızâde'nin derslerine devâm etti. 1630 Bağdat kuşatmasında ordunun defterini tuttu. Seferden sonra tekrar İstanbul'a dönerek Kâdızâde'nin derslerine katıldı. 1633-1635 Halep Seferi'nde hacca gitme fırsatı buldu. Dönüşte bir kış Diyarbakır'da kalıp oradaki bilgin ve aydınlarla görüştü. 1635 senesinde Sultan Dördüncü Murat ile Revan Seferine katıldı. Bağdat, Halep, Hicaz ve Revan'da gördüklerini kaleme aldı. 1635'te İstanbul'a dönerek kendisini tümüyle okuyup yazmaya verdi.

1645'te Girit Seferi'ne katılması sayesinde haritaların nasıl yapıldığını inceleme fırsatını buldu ve bu konuyla ilgili eserlerde çizilen haritaları gördü. Bu arada görevinden ayrılarak, üç yıl devlette çalışmadı. Bu üç yıl içinde bazı öğrencilerine çeşitli konularda dersler verdi. Yine bu zaman içinde sık sık hastalandığı için, tedavi çareleri bulmak amacıyla, çeşitli tip kitaplarını okudu. Pek çok eserini bu yıllarda yazmıştır.

Dönemin ünlü bilginlerinin derslerine katılarak medrese öğrenimindeki eksikliklerini giderdi. Tarihten tıpa, coğrafyadan astronomiye kadar geniş bir ilgi alanı olan Kâtip Çelebi'nin aynı zamanda zengin bir kitaplığı da vardı. 1645'te sırası geldiği halde yükselmediği için kalemdeki görevinden ayrıldı. Ancak 1648'de Takvimü't-Tevarih adlı yapıtı dolayısıyla Şeyhülislam Abdürrahim Efendi aracılığıyla kalemde ikinci halifelige getirildi. Osmanlı denizciliğinin tarihi anlatıldığı bu eserde, Osmanlı donanmasının ve Tersanelerinin işleyişine, Kaptan-ı Deryaların hayat öykülerine de yer verir. Kitabın son bölümü Osmanlı'nın denizcilikte daha başarılı olması için neler yapılması gerektiğiyle ilgili öğütlerden oluşur. Bundan sonra da öğrenme ve öğretme yolundaki çabalarını sürdüren Kâtip Çelebi peş peşe yapıtlar vermeye başladı. Telif ve çeviri olarak yirmiyi aşkın kitap yazdı. En önemlileri tarih, coğrafya ve bibliyografya alanındadır.

Tarih alanındaki yapıtlarının ilki 1642'de tamamladığı Arapça Fezleke'dir. (Fezleketi Akvâlü'l-Ahyâr fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar). Dört bölümden oluşan kitapta tarihin anlamı, konusu ve yararı anlatıldıktan sonra bu alandaki temel yapıtların bir bibliyografyası verilmiş, ardından da Klasik İslam Tarihçiliği'ne uygun olarak Dünya'nın yaratılışından 1639'a dek kurulan devletler ve meydana gelen önemli olaylar kısaca sıralanmıştır.

Arapça Fezleke'nin devamı niteliğindeki Türkçe Fezleke, 1591-1654 arasındaki olayları anlatan bir Osmanlı Tarihi'dir. Olayların kronolojik sıralamasının ardından her yılın sonunda o yıl içerisinde ölen devlet adamları ve bilginlerin yaşam öykülerinden ve yapıtlarından da kısaca söz eder.

Takvimü't-Tevarih ise, Adem Peygamber'den 1648'e kadar geçen tarihsel olayların bir kronolojisidir.

En tanınmış yapıtlarından biri de Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar'dır. 1646'da başlayan Girit seferi sırasında yazmıştır. Denizcilik tarihi kitabı olarak kabul edilir. Kitapta Venedik, Arnavutluk, Mora ve diğer Akdeniz'deki Avrupa kıyıları ile Adriyatik Denizi hakkında coğrefi bilgiler yer alır. İngilizce ve Fransızca'ya da tercüme edilen bu kitap Müteferrika tarafından 1700'lerin başında basılmış ve bu basım sırasında içine bazı haritalar ilave edilmiş.

Coğrafi yapıtların en önemlisi olan Cihannüma, Osmanlı coğrafyacılığında yeni bir çıkış açmıştır. Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı iki kez yazmıştır. 1648'de yazmaya başladığı ilki, Klasik İslam Coğrafyası temelindeydi. Bu yapıtını henüz bitirmemişken eline geçen Gerardus Mercator'un Atlas'ını, Mehmet İhlaşî adlı bir Fransız dönmesinin yardımıyla Latince'den Türkçe'ye çevirterek yeni bilgiler edindi ve 1654'te Cihannüma'yı ikinci kez yazmaya girişti.

Ardından yine Mercator'un Atlas Minor'unu elde etti. Bunların yanı sıra Batılı coğrafyacılarından Ortelius, Cluverius ve Lorenz'in yapıtlarından da yararlandı. Doğal olarak eski Arap, İran ve Osmanlı Coğrafyacıların yapıtlarını da kullandı.

İkinci Cihannüma, Dünya'nın yuvarlak olduğunu da kanıtlamaya çalışan fiziki coğrafya ağırlıklı bir giriş bölümünden sonra Kristof Kolomb ve Macellan'ın keşif gezilerinden söz eder. Ardından Japonya'dan başlayarak Asya ülkelerini tanıtır. Bunların tarihleri, yönetim biçimleri, ekonomileri, inançları konusunda bilgiler verir. Japonya'dan Erzurum'a kadar olan bölgede mevcut olan neredeyse bütün bitkiler ve hayvanlar tanıttırılmıştır. Bu arada İslam Coğrafyacılarının bilgi yanlışlarını gösterir, bunların harita kullanmamaktan ileri geldiğini açıklar. Bu ikinci Cihannüma'da anlatılan son yer Van'dır. Birinci Cihannüma'da ise Osmanlı Avrupa'sı ve Anadolu ile İspanya ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır. Her iki biçimde de ek olarak birçok harita vardır.

Cihannüma, özünde tüm İslam ve Hıristiyan coğrafyacılığının da temeli olan Batlamyus (Ptolemaios) Kuramı'na dayanmakla birlikte, o güne dek hemen hemen hiç yararlanılmayan Batı kaynaklarını Osmanlı coğrafyacılığına tanıtmaya bakımından büyük önem taşır. Cihannüma'da beş yerine altı kıtadan bahseden Katip Çelebi, bu kıtaları şöyle sıralıyor: Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Maccolonika (Avustralya) ve Kutup bölgeleri. Eserde Japonya'dan ve Anadolu'nun doğusundan da söz edilmekte. İbrahim Müteferrika tarafından yayımlanan Cihannüma, pek çok defa Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

Kâtip Çelebi'nin Batı'da tanınan en ünlü yapıtı Keşfü'z-Zünun an Esamü'l-Kütübi ve'l-Fünun'dur. Arapça bir bibliyografya sözlüğü olan yapıtta 14.500 kitap ve risalenin adı ve yazarı verilir. Bilim tasnifine göre ve alfabetik olarak düzenlenmiş olan yapıt, yirmi yılda tamamlanmıştır.

Kâtip Çelebi'nin tarih felsefesini ve toplum görünüşünü açıklaması bakımından önemli olan yapıtı Düsturü'l-Amel li-İslahi'l-Halel'dir. Kısa kısa dört bölümden oluşan bu küçük risalede İbn Haldun'un etkisi açıkça görülür. Toplumların da canlılar gibi doğup, gelişip, öldüğü görüşünü yineleyen Kâtip Çelebi, bu dönemlerin uzunluğunun ya da kısalığının toplumlara ve kişilere göre değiştiğini de ekler. Risalede Osmanlı toplumunun ömrünün uzaması için de reaya, asker ve hazine konularında alınması gerekli önlemleri sıralar, öğütler verir.

Daha çok dinsel konuları tartıştığı yapıtlarının en önemlilerinden olan İlhamü'l-Mukaddes fi Feyzi'l-Akdes'de kuzey ülkelerinde namaz ve oruç zamanlarının belirlenmesi, Dünya'da Güneş'in hem doğduğu hem de battığı bir yerin var olup olmadığı ve her ne yana yönelirse Mekke'den başka kible olabilecek bir yer olmadığını tartışır. Arapça olan bu yapıtında yanıtlamaya çalıştığı bu soruları daha önce Şeyhülislam'a ve bilginlere sorduğunu, ama doyurucu bir karşılık alamadığını da belirtir.

Katip Çelebi'nin diğer bir coğrafya kitabı, Levamiü'n-Nur Fi Zulumeti Atlas Mirur adını verdiği eserdir. Bu kitapta Avrupa ülkeleri, buralardaki nehirler, dağlar, şehirler tasvir edilmiştir. Ayrıca ülkelerin tarihleri ve yönetim biçimleriyle ilgili de bilgi sunulmuş, tüm bu bilgiler haritalarla desteklenmiş.

Son yapıtı olan Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk'da da dönemin din bilgilerinin tartıştıkları çeşitli konular hakkında düşüncelerini açıklar. Karşıt düşüncelere hoşgörülle bakılmasını öğütler. Din bilginlerinin kendi aralarındaki şiddetli tartışmalarının temelsizliğini ve zararlarını vurgular. Yapıtın sonunda kendi özyaşam öyküsüne yer verir.

6 Ekim 1657'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı, Vefa'dan Unkapanı'ndaki Mahmûdiye (Unkapanı) Köprüsüne inen büyük caddenin sağ kenarındadır.

Kâtip Çelebi çalışkan, iyi huylu, vakarlı, az konuşan, çok yazan biri olarak bilinir. Arapça, Farsça yanında Fransızca ve Latince'yi de bilirdi. Osmanlı Devleti'nde Batı bilimleriyle fazla ilgilenen ve Doğu bilimleriyle karşılaştırıp sentezini yapan ilk Türk bilim insanlarından biridir.

Hazırlayan: astagos